

TANULMÁNYOK

**Középkori települések
Márkó területén (II.)**

KARLINSZKY BALÁZS

Bere birtok tulajdonosváltásai a XIV–XV. században

A szomszédos Berét 1269-től kezdődően a Szák nemzetség birtokolta csaknem másfél évszázadon keresztül. 1358. július 7-én a nádori közgyűlésen a birtokszerző Szák nembeli Konrád unokája, Várongi János fia Domokos berei, kemecsei birtokaira, valamint a veszprémi Szent Margit-templomra, a közelében fekvő két telkére és malmára (Korlátmalom) vonatkozó tulajdonjoga megerősítését kérvényezte. A Somlósárhelyen tartott közgyűlésen a nádor igazolta a kérvényező birtokjogát.¹ Ezt követően Kont Miklós parancsot adott a kérdéses birtokok határainak újbóli megjárására és Domokos azokba történő beiktatására. A több, vélhetően párhuzamosan futó eljárásból csak a Veszprém városi vonatkozású maradt fenn. A fehérvári káptalan által lefolytatott határjárás után a kérvényezőt beiktatták a veszprémi telkek és malom birtokába, amit Kont Miklós 1358. augusztus 10-én² privilegialis formában írt át.³ Feltételezhető, hogy hasonló eljárás keretében történt berei birtokrészének megerősítése is. Ismerve a szomszédos mesteri, gyipóti és az ekkor még kibontakozó félben lévő endrédi eseményeket, Várongi Domokos eljárása mögött az Essegváriak által megbolygatott birtokviszonyok tisztázásának szándéka állhatott.

A birtok a XV. század közepén alig másfél évtizeden belül kétszer is gazdát cserélt, és a század közepét követően a Mesteri révén vele szomszédos veszprémi székeskáptalan birtokainak sorát gyarapította. Az 1452. július 31-én a fehérvári káptalan által

¹ VO 142. Az ügy előzményeként 1352-ben Domonkos malmát rokonainak, a Szarka családnak zálogosította el: „*Dominicus, filius Johannis de Warangh ... molendinum suum Korlatmolna nuncupatam ... magistris Nicolao, Benedicto, Ladislao et Staphano dictis Zarka, filis Johannis de Turuk ... proximis suis*” VO 133–134. Komorovitz regesztájában – helyesen – „de Tonk”-ot olvasott „de Turuk” helyett. VeszpReg 434. sz.

² Regesztája hibásan, a fehérvári káptalani jelentés július 30-i dátuma alatt: VeszpReg 500.

³ VO 142–144.

kiadott oklevél szerint a birtok adásvétel révén került a veszprémi kanonokokhoz, amikor Fajszi Ányos Mihály és Derecskei László berei birtokukat, valamint a Veszprém nyugati határában lévő Korlátanak nevezett malmukat 387 forintért eladták a tésületnek.⁴ Az oklevél szövegében az „egykori birtok vagy pusztaként” meghatározott Berén az eladóknak egyfelől vásárolt (ti. a Fajsziaktól), másrészt pedig örökölt (ti. a Derecskeiektől) birtokai voltak, amelyek a káptalan Mesteri nevű birtokával voltak határosak.⁵ Érdeemes itt rövid kitérőt tenni arra vonatkozóan, hogyan került a Várongiaktól az oklevélben említett eladók kezébe a birtok.

Fajszi Ányos Mihály⁶ tulajdonjogának kérdése egyszerűbb. Bere birtok (*possessio*) és a Korlátmalom feléhez ugyanis vásárlás útján jutott Derecskei Istvántól, az általa zálogon bírt tolnai Derecske fejében.⁷ A Tolna megyei család nyilván érdekelt volt abban, hogy törzsbirtokaihoz közelebb fekvő és egyúttal a familiának nevet adó települést háborítatlanul magáénak tudhassa.

Exkurzus: a Derecskei család

Ami a Derecskei család berei birtoklástörténetét illeti, annak felgöngyölítéséhez valamivel korábbra kell visszanyúlnunk. A Tolna megyéből származó familia felemelkedését Filippo Scolarinak (Ozorai Piponak), Zsigmond király (1387–1437) kedvelt firenzei származású gazdasági szakemberének – majd bárójának – köszönhetette. Pipo Ozorai András lányát, Borbálát vette feleségül, Derecskei István nagyapja, Derecskei Lőrinc felesége pedig Ozorai András ugyancsak Borbála nevű testvére volt. Derecskei István apja, Lőrinc fia Pál, és nagybátyja, Derecskei Miklós fia Péter Scolari alispánjaiként és várnagyaiként szolgálták a nagyhatalmú itáliai születésű főurat.⁸ A báró halála után a Derecs-

⁴ MEV 161–163. A szerződést követő iktatás után, alig másfél hónappal később a kanonokok Veszprém megye hatósága előtt tiltották el a szomszédos Kemece birtokosait, a veszprémvölgyi apácákat berei és mesteri javaik, köztük erdeik használatától. MEV 163–164.

⁵ „*quandam possessionem seu predium ipsorum iam fati Michaelis Anyos emptitiam, ipsius vero Ladislai hereditariam Bere nuncupatam, in comitatu Wesprimiensi existentem, nunc habitatoribus destitutam possessionique honorabilis capituli ecclesie Wesprimiensis Mester vocate concinam*” MEV 162.

⁶ Veszprém megyében birtokos család; Mihály előbb Rozgonyi, majd Garai familiáris. ENGEL 1996. II. 14.

⁷ VOSuppl 410–412.

⁸ ENGEL 2001a. Derecskei (Tolna m.) tábla, uo. Ozorai (Tolna m.) tábla. Derecskei Péter Arad (Engel, Archontológia 98.), Csanád (uo. 122) és Temes (uo. 204.), Derecskei Pál Csongrád (uo. 125.), Krassó (uo. 145.), szintén Temes (uo. 204.) és Zaránd megyékben (uo. 240.) volt Ozorai Pipo alispánja. Ozoraira bővebben lásd ENGEL 2003.

kei család a Marcaliakban találta meg új pártfogóját: István 1443-ban Somogy megye alispánja lett Marcali György mellett.⁹ Derecskei István László nevű testvére volt a másik eladó fél az 1452-es jogügylet során.

Visszakanyarodva a Derecskeiek berei birtokszerzésére, ismert, hogy a Várongi családnak 1436 előtt magva szakadt. Ez az ország középkori törvényei értelmében birtokaik koronára történő háramlását jelentette, amivel aztán az uralkodó szabadon rendelkezhetett. Ennek megfelelően Zsigmond 1436. június 3-án meghagyta a fehérvári káptalannak, hogy a fiú örökös nélkül elhunyt Várongi Miklós Várong, Gyalán és Kakasd nevű birtokaiba, Tömörkény nevű prédiumba, valamint a marosdi és korsódi birtokrészekbe iktassa be Derecskei Pál fia Istvánt és testvéreit, Miklóst és Lászlót. Az iktatás elvégzéséről a testület június 29-én tett jelentést az uralkodónak.¹⁰ Várongi Miklós korábban is tisztában lehetett azzal, hogy ő családjának utolsó élő férfi tagja, így Derecskei Pált már 1424-ben megtette valamennyi ingó és ingatlan vagyona örökösévé. Sajnos a rendelkezés adós maradt a kedvezményezettnek az oklevél szövegében említett szolgálatai és érdemei részletezésével. Az ország szokásjogának ellentmondó rendelkezést egyetlen módon lehetett érvényre juttatni, mégpedig uralkodói jóváhagyással. A Derecskeieknek az udvarban kegyet kijáró személy nem volt más, mint az oklevélben név szerint megemlített Ozorai Pipo, akinek közbenjárására Zsigmond 1424. augusztus 6-án megerősítette az akkor még feltételes birtokátruházást.¹¹

A Várongi vagyonból Berének a Derecskeiek részére történő iktatására sem 1436-ban, sem 1438-ban nem tértek ki az oklevelek. A prédiomot ugyanis korábban Várongi László és fia, Miklós Padár ugyancsak Veszprém megyei birtokkal, a Korlátmalommal és két veszprémi nemesi telekkel együtt a Himházi nemeseknek adta zálogba valamikor a család 1436-ban történt kihalása előtt. A Várongi javak örökösének, Derecskei Istvánnak azonban e birtokrészeiről is tudomása lehetett, és panaszával befolyásos urához fordult. Ozorai Pipo halálát követően patrónust váltott a család, így nem lehetett az udvarban forgoló pártfogóban hiánya Istvánnak sem, aki a Marcaliak familiárisa lett; 1409 óta ugyanis a Marcaliak közül kerültek ki az ekkor a szlávón bánssággal ekkor együtt járó somogyi főispánok.¹² Közbenjárásuk eredményeképp Héder-

⁹ ENGEL 1996. I. 178.

¹⁰ DL 12913. Még 1436-ban a Derecskeieknek ismét igazolniuk kellett a Várongi birtokok megszerzésének jogszerűségét a korona igényével szemben, és végleg csak 1438-ban, immár Albert király ellenében történt meg birtokba vezetésük. DL 25926.

¹¹ ZsO XI. 89. sz. és 924. sz.

¹² Marcali Miklós 1409–1413, Dénes 1413–1422, Imre 1427–1444, János 1440–1444 és György 1441–1444 között, István pedig 1444-ben volt a vármegye ispánja. ENGEL 1996. I. 177.

vári Lőrinc nádor 1439. március 13-án felszólította Himházi László zalai főesperest, veszprémi kanonokot, illetve Lihéti Szarka Domokost a Berét nekik zálogba adó oklevél egy megjelölt időpontban történő bemutatására.¹³ Az ügy további fejleményei a következőképp rekonstruálhatók: nem sokkal később, március 27-én Albert király (1437–1439) elrendelte Himházi László zalai főesperes és rokona, Lihéti Szarka Domokos több birtokba, köztük az említett Padárba új adomány néven történő bevezetését.¹⁴ Bere azonban újból kimaradt a bevezetendő birtokok felsorolásából, és feltehetően ekkortól került a Derecskeiek kezére, akiknél azt majd másfél évtized múlva, a veszprémi káptalan részére történő eladásnál találjuk.

Láttuk, hogy a Várongi család egy tagja (Domokos) kezén 1424-et megelőzően Bere utoljára 1358-ban volt forrásokkal igazolhatóan. Ezek után egy 1387-ben keletkezett oklevélben meglepő módon a Himházi család intézkedik a birtokkal, a Korlát- és a Kőmalommal, továbbá két Veszprém megyei nemesi telekkel kapcsolatban. 1387. április 29-én Himházi György fiai, Jakab, Lukács, testvérük, Péter és unokaöccsük, László, aki egyébként a veszprémi kanonok volt, cserére határozták el magukat. A cserében érintett másik fél nem volt más, mint a veszprémi káptalan, amelynek Himházi László is tagja volt. A testület a csere értelmében Nagygyimót nevű falvát adta volna a Himháziak fentebb említett birtokaiért. Berét ekkor possessióként, tehát lakott településként határozta meg az oklevél, amely a „Bakony erdejének ölen” feküdt.¹⁵ Valamilyen okból kifolyólag a birtokcsere egyetlen eleme sem valósult meg: Bere és a Korlátmalom XV. század közepi sorsát már ismerjük, Nagygyimótot pedig 1520-ig birtokolták a veszprémi kanonokok, amikor a rátóti Gyulafi családdal egyezsége lépve elcserélték azt más falvakért.¹⁶

A Himháziak oklevélben foglalt berei birtokjoga és a Várongi Miklós által történt későbbi zálogba adás után érdemes közelebbről megvizsgálni, milyen ismeretekkel rendelkezünk erről a családról. Annál is inkább mivel Benedek 1379 és 1387 között a veszprémi püspöki méltóságra emelkedett, azonban prominens méltósága ellenére a család pontos rokonsági rendszerét eddig nem tárták fel.¹⁷ Ismert, hogy a Himháziak Veszprém megyei birtokos család volt, s a családnév hasonlósága alapján nem zárható ki szoros kapcsolatuk a XIV–XV. században fényes karriert befutó Himfiakkal.¹⁸ Valamilyen fokú rokonságukra

¹³ MEV 30–31.

¹⁴ DL 102476.

¹⁵ „*in gremio silve Bakan*” (VOSuppl 353–355.).

¹⁶ VFL III.1.a.1. Rátót 4. (DF 201608.).

¹⁷ ENGEL 1996. I. 78., MREV II. XXII., LIII–LIV. pp.

¹⁸ CSÁNKI III. 274., ENGEL 2001a. Him rokonsága 1. és 2. tábla: Himfi, illetve Himházi (Veszprém

éppen a század második feléből szólnak forrásaink. 1476-ban Debrentei Himfi Tamás nyitrai püspök Laki Imre feleségével és leányaival együtt pert indított Korompai Nehéz Péter és György ellen Himháza, Lihért, Podaska, Alásony, Padár, Szentivány és Kistevel birtokok elfoglalása miatt.¹⁹ Amikor 1439-ben Himházi László zalai főesperes és Lihérti Szarka Péter fia Domokost Albert király új adomány címén megerősítette javaikban, Lihért, Alásony, Füzes vagy Odoska, Padár possessiókat, valamint Himháza és Kistevel possessiók részeit adományozta.²⁰ A két felsorolás közel azonos, különbséget mindössze Szentivány hiánya jelent. Az oklevelekben említett családok közötti kapcsolatot egy 1453-ban kiállított oklevél világítja meg. Ebben Lihérti Szarka Domokos fia Péter a vele közös őstől származó Dálkai Miklós fia Györgynek és Miklós nevű testvérének adta át megőrzésre és védelemre Himháza, Lihért, Alásony, Padár, és más birtokokat.²¹ Ismert továbbá, hogy a Dálkai család közeli rokonságban állt a Laki családdal, a Himfiék rokonságát pedig éppen a nyitrai püspök birtokviszaszerző akciója igazolja.²²

A Himházi–Himfi családi kötelék mellett a már többször előforduló Lihérti Szarka családdal is megállapítható a közös rokoni szál. Láttuk, hogy 1436 előtt együttesen vették zálogba Berét és Padárt, illetve három évvel később közösen kaptak Albert királytól adományt. Nincs okunk kételkedni abban, hogy egy évtizeddel korábban is közösen részesültek adományban Dienesföldén (Veszprém megye), ezúttal Zsigmond királytól. Ebben az oklevélben ugyan a főesperes és Péter fia Domokost is Himháziként említették, azonban további források tisztázzák a köztük lévő rokonságot. 1410-ben Himházi György fia Szarkának mondott Jakab özvegye, Katalin elismerte, hogy a férje járandóságából neki járó részt megkapta a Himháziaktól. Az oklevélben felsorolt rokonok: Himházi Mihály fia László veszprémi kanonok, néhai Himházi Szarka Péter fiai Domokos és Mátyás.²³ Lászlóról egy 1374-ből származó oklevél alapján tudható, hogy nagyapja az a György volt, aki az oklevél szerint egyúttal Benedek szepesi prépost – a későbbi veszprémi püspök –, valamint Lukács, Péter és Jakab apja is volt.²⁴ Ez alapján már könnyen rekonstruálhatjuk a rokoni szálakat:

---

m.), ENGEL 1996. II. 101. – utóbbi helyen a szerző a két család címereinek azonosságára hívta fel a figyelmet.

¹⁹ DL 45652.

²⁰ DL 102476.

²¹ „*ipse [sc. Petrus] et prefati Georgius ac Nicolaus in una linea consanguinitatis essent*” (DL 44700.).

²² ENGEL 2001a. Laki (Hathalmi, Dálkai; Veszprém m.), CSÁNKI III. 268., 279., IVÁNYI 1942.

²³ DL 64740. Szükszavú regesztája: ZsO II. 7822. sz.

²⁴ DL 41943. Himházi László tiltakozása, amiért családtagjai Lihért községet jogtalanul tartják elfoglalva.

Himházi Benedek püspök Himházi László veszprémi kanonok, későbbi zalai főesperes nagybátyja volt; a főesperes László és Szarka Péter fia Domokos között pedig unokatestvéri kapcsolat állt fenn.

A kirakós utolsó elemeként a Várongi és Himházi család közötti kapcsolatról tudhatókat összegezzük. Láttuk, hogy Berét 1436-ban Várongi Miklóstól zálogban bírták, 1387-ben pedig egyenesen a Himházi család saját birtokaként kezdeményezték birtokcserét a veszprémi káptalannal a települést illetően. Kapcsolatuk hátterében talán itt sem tévedünk nagyot, ha valamilyen rokonságot feltételezünk. Erre vonatkozó forrásunk a Korlátmalomnak a fejezet elején érintőlegesen tárgyalt, 1352-ben a Szarka testvérek részére történt elzálogosítása.²⁵ A Várongi–Himházi–Szarka rokonság alátámasztására egy további, közvetett adattal rendelkezünk. 1382-ben Kont Miklós nádor ítéletet hirdetett abban a perben, amelyet a veszprémvölgyi apácák ellen folytatott Várongi Domokos fia László.²⁶ Az ítélet szerint László az egyes tárgyalási szakaszokon több ízben is képviselője személyében volt jelen, így például 1378-ban Himházi Lukács fia György járt el nevében. A vita végül az érintett birtokok határainak újbóli megjárásával végződött, ahol a kérdéses Kemecsét, Tótmezőt és Tekerest az apácák, a Bere kapcsán pedig már többször említett Korlátmalmot Várongi László számára különítették el.

A Derecskeiekre vonatkozó hosszabb kitérő után térjünk vissza Bere 1452-ben történt megvásárlására. Nem sokkal az adásvétel július 31-én történt oklevélbe foglalását követően, szeptember 16-án a kanonokoknak gondjuk volt arra, hogy a veszprémvölgyi apácákat és másokat a megye hatósága előtt eltiltsanak a berei és mesteri erdek és pusztáik (*predii*) használatától.²⁷ 1453. december 8-án a budai káptalan előtt Derecskei István, aki korábban berei fél birtokrészét a zálogban lévő Derecskéért cserébe átadta Fajszi Ányos Mihálynak, hozzájárulását adta a forrás szerint ekkor már a 400 forintos adásvételhez.²⁸ A veszprémi kanonokok tulajdonjoga elől minden akadály elhárulni látszott és 1454. szeptember 17. után az uralkodói parancsnak megfelelően eljárva a fehérvári káptalan beiktatta őket új birtokukba.²⁹ Derecskei István azonban nem nyugodott bele egykori berei birtokrészének elvesztésébe, akadályozta a kanonokok zavartalan birtoklását, amiért a káptalan peres útra terelte az ügyet. Ezzel lehetővé tett összefüggésben, hogy 1455 márciusában Vilmos kanonok a káptalan nevében a három évvel korábbi, immár lakatlannak nevezett prédiura vonatkozó adásvétel meg-

²⁵ VO 133–134.

²⁶ DL 6872.

²⁷ MEV 163.

²⁸ MEV 178–179.

²⁹ MEV 187–190.

erősítését kérvényezte V. László királytól (1440–1457), aminek az uralkodó eleget is tett.³⁰ Az esztergomi szentszék 1457-ben kiadott ítéletlevele szerint ugyanis annak ellenére, hogy az új tulajdonosok 10 forintot fizettek a Berét és a Korlátmalmot érintő, különösen azok határait megszabó oklevelekért cserébe, Derecskei sem az adásvételhez történő hozzájárulásának napján, sem azt követően nem volt hajlandó a dokumentumok átadására. A több évig húzódó perben a kanonokok végül két oklevelet mutattak be jussuk igazolására. Derecskei István a budai káptalan előtt kinyilvánított hozzájárulása mellett az előkeresett másik oklevél már várongi házából keltezett, saját kézírású levelét tartalmazta, amelyben együttműködéséről biztosította a kanonokokat azok új birtokára vonatkozó oklevelek átadását illetően. Mivel ez nem történt meg, az esztergomi szentszéken hozott határozat elmarasztalta az ítéletben Várongi (!) vagy Derecskeinek nevezett Istvánt és kötelezte az oklevelek haladéktalan átadására.³¹

A középkori birtokok lassú hanyatlása a XIV–XVI. században

Az egykori templomos helyből, Beréből a XV. század közepére tehát lakatlan préedium lett. A folyamat, amennyiben hihetünk az oklevelekben használt terminusoknak, néhány évtized alatt zajlott le: 1439: *possessio*, 1452: *possessio seu predium*, 1453, 1457: *predium*, 1455: *deserta possessio*. Megerősíti mindezt az is, hogy a XV. század végi veszprémi káptalani számadáskönyvben már csak erdeit és rétjeit írták össze, lakosok híján egyéb földesúri jövedelmeket pedig a kanonokok nem vettek itt számba. Vizsgáljuk meg, hogy a mai Márkó határában létezett egykori szomszédos települések esetében észlelhető-e hasonló tendencia, vagy Bere elnéptelenedése elszigetelt jelenségnek tekinthető!

A rendelkezésre álló források között számos erre vonatkozó példát találunk. Mesteri esetében a már idézett, Márton fia Máté számára 1313-ban adott telepítő levél esetében a veszprémi káptalan kikötötte, hogy a kedvezményezett további jobbágyokat köteles a faluba telepíteni.³² 1371-ben a kanonokok Nemti György fiainak adták bérbe az akkor lakatlan (*habitoribus destituta*) birtokot benépesítés és malomépítés feltételével.³³ 1395-ben egy kanonok-testvérpár, Korok/tnai András segesdi főesperes és fivére, János örsi prépost vették bérbe évi 2 forintért Mesterit azzal a feltétellel, hogy a birtok integritását helyreállítva virágoztassák azt fel.³⁴ A bencések Endréd (vagy Szentmárkúrfölde – lásd fentebb) nevű falva hosszabb szünet után előbb 1418-ban,

³⁰ „*super venditione et perpetuatione cuiusdam possessionis deserte Bere vocate*” MEV 193–194.

³¹ „*Stephanum filium Pauli de Dereczke sive de Warangh*” MEV 199–207.

³² VespReg 63. sz.

³³ VespReg 674. sz.

³⁴ ZsO I. 3788. sz. András főesperes és János prépost rokonságára: VO 175–176.

majd a 1444-ben, a veszprémvölgyi apácáknak történő bérbeadásakor tűnik elénk. A bérleti összeg ekkor évi 6 aranyforintot, 2 szekér szénát és 2 mérő zabot tett ki: a készpénzben szedett jövedelem nem tekinthető ugyan jelentősnek, de létük és a természetben leróni köteles járandóságok meghatározása is lakott településről árulkodnak.³⁵ 1455-ben Bere határjárásánál említették a bencések Szentmárkúr nevű prédiumát is, azonban a birtok lakosságára vonatkozóan további információk nem nyerhetők a szövegből.³⁶

A XV. század közepétől forrásainkban alig-alig szerepelnek a középkori márkói települések. Amennyiben mégis, úgy kisebb jelentőségű, néhány családnyi lakossággal rendelkező falvakra következtethetünk azokból. 1488-ból fennmaradt Veszprém megye adóösszeírása, amely a király által eredendően alkalmanként, Mátyás király (1458–1490) uralkodása alatt mégis többé-kevésbé rendszeresen kivetett hadiadót fizető községeket és az általuk lerótt adó összegét tartalmazta. Az összeírásban a márkói községek közül egyedül a veszprémi káptalan falva, Mesteri szerepelt, ahol 5 aranyforintot fizettek az ott lakó jobbágyok.³⁷ A subsidiumnak is nevezett adót portánként szedték be, s összege – tekintet nélkül az ott élők vagyoni helyzetére – 1 forint volt. Az összeírás teljesnek tekinthető, a megye valamennyi világi és egyházi földesurának birtokát számba vették, azonban sem az Essegváriak nyolc, sem a bakonybéli apát hét Veszprém megyei adót fizető falva között nem szerepelt egyik itteni birtokuk, Gyipót, illetve Endréd sem.³⁸

Csábító lenne a lerótt adó összegéből és az adóalapból a falu népességszámára következtetni. Az öt adózó jobbágyporta alapján azonban nem állapítható meg a korbeli Mesteri lakossága, mivel nem tudjuk, hogy hány olyan jobbágy élhetett a faluban,

akik nem adóztak,³⁹ illetve nem tudjuk azt sem, egy jobbágyporta hány főt jelentett. Eredetileg ugyan egy-egy család (háztartás) lakott egy-egy portán, azonban a XV. század második felétől az adóterhek csökkentése érdekében mind gyakoribbá vált, hogy az ott élők összeköltöztek. A háztartások népességét illetően is bizonytalanságban vagyunk, ugyanis valamivel későbbi adatok alapján egy háztartás lakóinak száma akár

---

³⁵ A korábban már említett 1418-as oklevél szomszédos településként tért ki rá, szempontunkból tehát nem tartalmaz releváns információkat. Az 1444-es bérbeadás: PRT VIII. 511. 1402-ben a bakonybéliek egyik Endréd birtoka elhagyatottan állt, azonban a szomszédságában lévő Borsod, Polyán és Etej birtokok alapján egyértelműen a Polány melletti Endrédéről szól két oklevél is. PRT VIII. 423–425.

³⁶ MEV 189.

³⁷ SOLYMOSI 1984. 200.

³⁸ SOLYMOSI 1984. 184. és 186.

³⁹ A szegények és a falu bírja, utóbbi mint a tíz jobbágyportánál kisebb település elöljárója, biztosan fel volt mentve az adófizetés kötelezettsége alól. SOLYMOSI 1984. 222. 45. lj.

6 és 13 között is mozoghatott.⁴⁰ Ha eltekintünk attól a nem jelentéktelen mértékű bizonytalanságtól, amit az adóköteles portákon élő háztartások ismeretlen száma jelent, Mesteri lakosságát ez alapján 30–65 fő közé becsülhetjük. Megyei összevetésben a település nagyságát tekintve a törpetelepülések (1–5 porta) közé tartozott 70 másikkal együtt, amelyek Veszprém megye 276 adózó településének negyedét (25,7%) tették ki. Jól érzékelteti jelentőségüket, hogy e negyedrészt a vármegye adójának mindössze 5,1%-át szolgáltatta.⁴¹

Nem sokkal későbbi források megerősítik a Mesteriről az előbbieken megállapított képet. A veszprémi székeskáptalan számadáskönyve 1495 és 1534 között részletesen tartalmazza a kanonokok számára befolyt jövedelmeket, amelyet azok precízen osztottak fel egymás között minden év július 13-án, Antiochiai Szent Margit ünnepén. Az elkönyvelt jövedelmek a malmok és tizedkerületek bérbeadásából, a gabonából, illetve a borból származó – alapvetően a püspököt illető – tized, a helyi plébános és a káptalan tagjai közt fele-fele arányban megosztó tizednegyed, és a kanonoki testület a földesuraság révén megillető, de mértékét tekintve a helyi szokásjogon alapuló kilenced természetben vagy pénzben beszédett értékéből, valamint egyéb készpénzbeli jövedelmekből származtak.⁴² Így pontosan számon tartották a Mesteriből befolyó rendkívül csekély mértékű és csökkenő tendenciát mutató gabonatedet is.⁴³

Az 1452-ben megvásárolt Bere nem, mint lakott település, hanem mint erdő, illetve mint rét fordult elő a számadáskönyvben. A jövedelemfelosztás végett összegyűlő kanonokok először megválasztották a testület gazdasági tisztségviselőit. Ennek során került sor minden évben a Veszprém határában található Zimány⁴⁴, Les vagy Lesalja és Bere erdők őreinek (*custodes sylvarum*) kijelölésére is. Két ízben – 1503-ban és 1514-ben – bejegyezték a kötetbe a berei rét felosztását is.⁴⁵

⁴⁰ ENGEL 2001b. 272.

⁴¹ SOLYMOSI 1984. 154.

⁴² A tized élvezetébe püspöki rendelkezés értelmében, jellemzően saját birtokain került a káptalan. Az egyes tizedkerületek – jövedelem adminisztrációjának megkönnyítésére létrehozott adminisztratív egységek – bérbeadásának jövedelméhez is hasonló módon jutottak a kanonokok. Vö. KARLINSZKY 2013. 111.

⁴³ 1495-ben, a kötet első évében feljegyzett 2359 kepe össz-gabonatedet fél százalékát sem tette ki a Mesteriben regisztrált 7 kepe. (Szk 11.) 1512-t követően, amikor már csak 3 kepe gabonatedet oszthattak fel a kanonokok a településről, hosszú időre eltűnik a számadáskönyv adatsoraiból Mesteri. (Szk 162.)

⁴⁴ Nem azonos a Ganna szomszédságában feküdt birtokkal. CSÁNKI III. 261.

⁴⁵ Szk 92–93., 182. A rétet egyenlő részekre osztva sorsolással osztották szét a kanonokok, illetve a Szent Kereszt-, a Szent Lélek- és a Szent János-oltárok igazgatói és a prebendáriusok között, majd ennek sorrendjében jegyezték be a számadáskönyvbe. (Utóbbiak az egyházi társadalomnak a kanonokok alkotta középréteg alatti, alsó csoportját képezték a falusi plébánosokkal és káplánokkal együtt.)

Más utat járt be a bencés Szentmárk község. A mohácsi katasztrófa évében a bakonybéli apát elcserélte két Veszprém megyei birtokát a veszprémvölgyi ciszterci apácák egy Bakonybélhez közelebb fekvő birtokára. Az ügylet során a bencések (Balatonfő-) Kajár és Szentmárkúr (*Zenth Markur*) birtokukról mondtak le a nővérek Gerencsér⁴⁶ falváért cserébe. A forrás megerősíti korábbi adatainkat az egykori falu elnéptelenedéséről, mivel a lakott Kajárt *possessio*ként, az ekkor már feltehetően lakatlan Szentmárkot pusztaként, prédiumpként említette az oklevél.⁴⁷ Elcserélésének gondolata összefügg a XV. század második felétől tapasztalható, elsősorban a monasztikus szerzetességet érintő válsággal. A pannonhalmi bencések Tolnai Máté főapát (1500–1535) révén igyekeztek megreformálni a monostoraikat; a központosítást célzó és a szerzetesi fegyelmet visszaállító intézkedések egy sajátos területét a birtokkoncentráció képezte. Távlabbi, nehezen vagy körülményesen kormányozható javak helyett igyekeztek a rendházakhoz közelebb fekvő birtokokra szert tenni, ennek keretében került sor a Bakonybél-től meglehetősen távolságra lévő kajári és a jelentéktelenné váló szentmárki birtokok elcserélésére.⁴⁸

Bere, Mesteri és Endréd példái tehát megerősítik azt a feltételezést, hogy a falvak fejlődése a középkor második felében megtorpant, s feltehetően még Veszprém 1552-ben történt oszmán meghódítása előtt mindhárom az elnéptelenedés sorsára jutott. Bere már a XV. század közepén lakatlanná vált, Endréd az 1488. évi adóösszeírásból maradt ki vagy szegénysége, vagy elnéptelenedése folytán, Mesteri pedig 1529 után tűnik el szemünk elől. A hanyatlás okait illetően csak találgathatunk. A történeti irodalomban korábban bevett „pusztásodás”⁴⁹ fogalmának alkalmazása kézenfekvő lenne. Eszerint a XV. század második felétől az országban régióként eltérő mértékben, de megszapordtak a pusztán álló telkek. Ez a gazdasági-demográfiai válság, ami a XVI. század elejére társadalmi mozgalmakban öltött testet, részben a pestisjárványok, nagyobb mértékben azonban a mezővárosok elszívó hatásának tulajdonítható. Az elnéptelenedésnek azonban mégsem a válság lehetett az oka, ugyanis az újabb kutatások szerint az ország területén gazdasági-demográfiai krízis nem volt. A Jagelló-kor korábban egyértelműen negatív megítélésének újragondolásával párhuzamosan a pusztásodás tézisének is többen cáfolták. A történeti irodalomban korábban hangsúlyozott válságjelenségek helyett ugyanis a XV. század második fele egyértelműen gazdasági fellendülést hozott a magyar királyság területén.⁵⁰

Amennyiben valamilyen magyarázatot mégis szükséges adni a birtokok hanyatlására, úgy több tényezőt érdemes figyelembe venni. A XIII. századi korai forrásokban

⁴⁶ CSÁNKI III. 231., MRT 4. 109–110. (Gic 31/8. sz.).

⁴⁷ PRT VIII. 577–578.

⁴⁸ PRT VIII. 185.

⁴⁹ SZABÓ 1938.

⁵⁰ NEUMANN 2003., NÓGRÁDY 2015. Összefoglalóan: ENGEL 2001b. 268–273.

láttuk, hogy mindegyik birtok eleve csekély számú lakossággal rendelkezett, Mesteri esetében pedig már a XIV. század elején különböző kedvezményekkel kellett földművelő parasztságot a településre csábítani. Az Essegvári családnak a század közepétől intenzívvé váló birtokszerző politikája Gyipót esetében annak beolvadását, kevésbé szerencsés esetben eltűnését eredményezte. A bándi Essegvár körül kialakul kisebb váruradalom, az Essegváriak által 1334-ben megszerzett billegei és bándi vám⁵¹ a szomszédos települések gazdasági fellendülését hozta magával, ami vonzóvá tette azokat településeink szabad költözési joggal bíró jobbágylakossága számára. A XV. század végi agrárkonjunktúra elsősorban az állattenyésztés terén érezte hatását. Márkó határát – ahogy azt a berei adatokon keresztül láttuk – jellemzően erdők borították a középkorban is. A művelhető terület így a korábbi négy, majd három település számára szűknek bizonyulhatott, és ezért csak kevés család számára biztosított megélhetést. Végül nem szabad megfeledkezni a külső okokról sem. Bere az 1440-es évek politikai válsága során – V. László és I. Ulászló (1440–1444) királlyá választása, majd előbbi kiskorúsága és utóbbinak a várnai harctéren történő halála utáni, 1453-ig tartó zavaros idők – néptelenedhetett el, míg Mesteri életét az 1526-os mohácsi csatavesztés követő kettős királyválasztás eredményezte polgárháború zárhatta le.

Mohácsi csatavesztés után

A mohácsi harctéren 1526. augusztus 29-én elszenvedett katonai vereség a középkori magyar királyság végét jelentette. Az ország hadereje Szapolyai János erdélyi vajda és Frangepán Kristóf bán horvát hadai kivételével megsemmisültek, Szulejmán szultán (1520–1566) mégsem vette azonnal birtokba a legyőzött ellenfél, II. Lajos király (1516–1526) országát. A magyar királyok székvárosát és a budai palotát ugyan kirabolta, de ősszel távozott a királyság területéről. A rendek egy része előbb Szapolyai Jánost választotta november 10-én, majd koronázta a rákövetkező napon királlyá (1526–1540). December 16-án a Habsburg–Jagelló örökösödési szerződésekre hivatkozva (1463, 1491, 1506) az országgyűlés rendjeinek másik fele, élén Bátori István nádorral az elhunyt király sógorát, Ferdinándot (1526–1564) tették meg uralkodóvá. A kettős királyválasztást követően polgárháborús évek következtek, amelynek végére Buda 1541-es oszmán hódítása tett pontot, három részre szakítva Szent István országát. A nyugati, dunántúli és felvidéki területeken immár a Habsburg monarchia részét alkotó Magyar Királyság egyre csökkenő területe feküdt. A tiszántúli magyar részek (*partium regni Hungariae*) és Erdély Szapolyai volt vajda majd király özvegye, Izabella és fia, János Zsigmond uralkodása nyomán (választott király 1540–1570, erdélyi

⁵¹ AO III. 78–79.

fejedelem 1565–1571) az oszmán vazallusállamnak tekinthető Erdélyi Fejedelemség uralta terület volt. Az ország középső vidékét előbb a Buda központból, majd több vilajet alkotta közigazgatási és adózási egységekből igazgatott Hódoltság jelentette.

A XVII. század végi felszabadító háborúig az ország lakossága még békeévekben is állandó zaklatásoknak volt kitéve a portyázó és nehezen csordogáló jövedelmét ilyen módon is kiegészítő végvári és oszmán katonaság tevékenysége révén. A több, mint másfél évszázados török jelenlét egyik fontos következménye volt a királyság etnikai viszonyainak megváltozása, a magyar népesség kisebbségbe kerülése; egyes – jellemzően délvidéki – területein teljesen eltűnt a magyar ajkú lakosság, máshol pedig a középkor végén virágzó falvak helyett a természet vette több esetben birtokba az egykori kultúrtájt.

A Márkó középkori területén létezett egykori falvak sorsa szorosan összekapcsolódott a végvárrá alakított szomszédos püspöki székhely, Veszprém, illetve főpásztorai sorsával. A harci cselekmények a vidéket már a Hunyadi Mátyás halála után fellángolt, akkor még rövid időn belül Jagelló II. Ulászló király (1490–1516) győzelmével végződött trónviszály alkalmával elérték. Ennek előzménye az 1463-ban Mátyás és Habsburg Frigyes között megkötött bécsújhelyi szerződés volt, amelynek értelmében a Szent Korona ugyan visszakerült a magyar uralkodóhoz, cserébe azonban Mátyás elismerte ellenfele trónöröklési jogát arra az esetre, ha nem születne fiúörökös. Mint ismert, az „igazságos” király házassága Beatrix királynéval gyermektelen maradt, s halálakor tulajdonképpen szerződés szerinti jussát kívánta Miksa, Habsburg Frigyes fia fegyverrel megszerezni. A német király 1490 őszen hazai támogatói és az osztrák örökös tartományok haderejével a Dunántúlon keresztül, a Szombathely–Sárvár–Veszprém–Székesfehérvár útvonalon Budáig nyomult előre. Útközben ostromolni kezdték ifj. Vitéz János veszprémi püspök (1490–1499) székvárosát is, a prelátus azonban Miksával való tárgyalásai eredményeképp végül meghódolt. Az osztrák uralkodó csapatai egy hetes veszprémi garázdálkodása a székesegyház kincseit és a város épületeit sem kímélte, s nincs okunk feltételezni, hogy a felvonulási területet képező, a veszprémi székeskáptalan birtokai közé tartozó Mesterit és Berét – és a közeli Endrédet – megkímélték volna a portyázók. Sőt, mivel a következő esztendőben a Miksának hódolt terület visszafoglalására érkező királyi sereg sikertelenül ostromolta Veszprémet, amely így 1492-ben is a kifizetetlen német zsoldosok kezén volt.⁵²

Miksa visszavonulása után negyed évszázadra ugyan ismét békésebb időszak köszöntött be a térség életében, azonban 1526 után közel két évszázadig vészterhes évek következtek. Szalaházi Tamás veszprémi püspök (1525–1528) azon kevés országnagy közé tartozott, akik nem maradtak holtan a mohácsi csatamezőn: II. Lajos király a püspök bandériumát még az ütközet előtt Mária királyné védelmére, Budára rendelte.

⁵² Összefoglalóan: HUNGLER 1986. 18., KUBINYI 1991. 31., NEUMANN 2010. 347–349.

Az egyházfő ki is tartott az özvegy mellett. Szalaházi a Habsburg Ferdinándot támogató bárók közé számított, s az udvarban tevékenykedett, mint kancellár, majd veszprémi hivatala megtartása mellett, mint egri püspök.⁵³ A két király és híveik között dúló polgárháború természetesen Veszprémet és környékét is érintette. Maga a vár is többször cserélt gazdát 1552-ben történt oszmán meghódításáig, s nem egyszer véres ostromokra került sor. 1527-ben a Szapolyaihoz hű Bodó Ferenc kezén volt a vár – és Veszprém megye jelentős része is –, míg Ferdinánd az év nyarán seregével előrenyomulva birtokába nem vette.⁵⁴ 1529-ben fordult a kocka, s a Bécs ostromára előrenyomuló Szulejmán mellett Szapolyai hívei is igyekeztek minél nagyobb területet birtokba venni.

Veszprém környékén több püspöki és káptalani birtokot prédáltak fel ebben az időszakban János király környékbeli hívei, Bakith Pál, majd a pápai várat birtokló Török Bálint. Jellemző a veszprémi káptalan számadáskönyvének 1529. évi bejegyzése, miszerint birtokaik jövedelmeit a török császár és az ország zavaros ügyei miatt nem tudták behajtani.⁵⁵ Veszprém ekkor nem esett el, Ferdinánd híve, Devecseri Choron András főispán igazgatta. 1530-ban Szapolyai hívei megkísérelték fegyverrel bevenni a várat, ekkor sem jártak azonban sikerrel, viszont a környéket továbbra is fosztogatták.⁵⁶ 1533-ban a két uralkodó közt lavírozó Móré László kezén voltak a káptalan birtokai, mígnem saját útját járó hívét János király ki nem üzte várpalotai várából.⁵⁷ 1537 nyarának végén Török Bálint ismét belefogott Veszprém ostromába. A vár felmentésére küldött Puchaim Vilmos azonban Törököt egészen pápai erősségéig üzte, s nem kétséges, hogy a Veszprém–pápai úton fekvő községek ekkor sem vészelték át érintetlenül annak az esztendőnek a második felét.⁵⁸ Időközben Szapolyai adományából Móré után Várpalota a Podmaniczky család kezébe került, de ők sem bizonyultak békésebbnek elődjeiknél. Egy alkalommal – bizonyosan a márkói úton haladva –

⁵³ Kancellár: ETE I. 342., egri püspök: uo. 343.

⁵⁴ HUNGLER 1986. 29–30. A Mohácsot követő évek eseményeire összefoglalóan lásd PÁLFFY 2011. 50–76., illetve MOLNÁR 1998.

⁵⁵ „*Pro hoc anno per officiales suprascriptos nulla administratio bona secuta fuit propter calamitates regni et adventum imperatoris Turcarum.*” (Szk 311.).

⁵⁶ ETE II. 15.

⁵⁷ ETE II. 259., Szk 318., HUNGLER 1986. 38–39. Palotához a korábbi birtokos, Újlaki Lőrinc herceg özvegyével kötött házassága révén került. Balassa lvt. 554., 572. sz.

⁵⁸ 1537 júniusában már számítottak az ostromra: Nádasdy Tamás kérte ekkor az uralkodót, hogy lehetőségei szerint nyújtson segítséget a szorongatott veszprémi püspöknek, Kecseti Mártonnak (ETE III. 168–169.). Augusztus 27-én a pannonhalmi apát kért segítséget a királytól, mivel birtokait Török Bálint elfoglalta (uo. 180–181.). Ferdinánd aztán szeptember 16-án két ágyút küldött az ostromlott veszprémieknek (uo. 188.), akit Kecseti október 14-én már Pápa alól arról tájékoztatott, hogy véleménye szerint Veszprém felmentésének aligha lesz hosszú távú eredménye Török várának elfoglalása nélkül (uo. 193–194.).

Podmaniczky Rafael a lövöldi karthauzi monostort dúlta fel 1538-ban.⁵⁹ Ferdinánd még az 1537. évi ostromot követően spanyol zsoldosokat helyezett el a veszprémi várban a püspök védelmére, azonban az elmaradó zsold miatt ők is igénybe vették a vár környékének javait. A káptalan által ekkor a királynak küldött levél beszámolt arról, hogy a város környékének tízmérföldes körzetében minden elpusztult, s ami esetleg megmaradt, azt a spanyolok sajátították ki.⁶⁰ Látható, hogy még a két király között 1538 elején megkötött váradi béke sem hozott nyugalmat a környéknek. Buda 1541-ben történt elfoglalása, majd a vár következő évi sikertelen visszafoglalási kísérlete után Szulejmán, a tartomány székhelyének védelmi pozícióit biztosítandó, 1543-ban hadjárattal indult az ország középső részének még nem hódolt területei ellen. Ebben az évben elesett Esztergom, Tata, Simontornya, Pécs, de Veszprém és környékét közvetlenül mégis leginkább Székesfehérvár és Palota elfoglalása fenyegette. Az oszmán portyázók ezt követően állandó veszélyt jelentettek a Balaton-felvidékre és a Bakony vidékére. Veszprém 1552-ben lett a Hódoltság része, igaz, csak egy rövidebb időre, 1566-ig, azonban a térség hosszú időre a végvári határvidék színterévé vált.

Mesteri a Mohács utáni forrásokból hiányzik, legkésőbb a vereséget követő időszak alatt, talán épp 1529-ben pusztulhatott el. Utoljára 1528-ban vették számba, mint a székeskáptalan tizedfizető falvát.⁶¹ A XVI. század első feléből fennmaradt adólajstromokban⁶² már nem bukkanunk a nyomára. A káptalani magánlevéltár 1501-et követő első Mesterire vonatkozó bejegyzése 1631-ből (!) származik. A néhány éve Sennyei István püspök által 1630-ban a középkori harminchattal szemben egyelőre csupán öt taggal visszaállított káptalan egyik első feladata volt – hiteleshelyi tevékenységének felújítását követően –, hogy működésének anyagi alapját jelentő birtokait visszaszeresse. A kérdéses 1631-es oklevélben Veszprém megye hatósága előtt tettek tiltakozást több egykori birtokuk (Herend, Jutas, Veszprém stb.), így Mesteri mások által történt elfoglalása miatt.⁶³ A környékbeli falvakat még a XVI. században a végvárak ellátására rendelték, ezért visszaszerzésük is nehézségekbe ütközött. Mindazonáltal a kanonokok jelezték jogigényüket, s az időről időre megismételt tiltakozásaikkal igyekeztek egy későbbi békésebb időszakra megalapozni pozícióikat.

⁵⁹ ETE V. 33. A lövöldiek megpróbáltatásaira lásd VIDA 2017. 112–114.

⁶⁰ ETE III. 317–318. Kecseti püspök ugyanekkor megismételte Ferdinándnak Török eltávolítására vonatkozó kérelmét: uo. III. 292.

⁶¹ Szk 305.

⁶² PÁKAY 1942. Veszprém megye 1538. és 1546. évi egyházi adózói között sem szerepelnek a bakybéli apát falvai: ETE IV. 525–526., illetve uo. V. 16.

⁶³ VFL III.1.a.1. Jutas 50.

FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS IRODALOM

- DF = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest; Mohács előtti gyűjtemény, Diplomatikai Fényképtár
- DL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest; Mohács előtti gyűjtemény Diplomatikai Levéltár
- VFL III.1.a.1. = Veszprémi Főegyházmegyei Levéltár, Veszprém; Veszprémi káptalani levéltár, Veszprémi káptalan magánlevéltára, Documenta juris possessionarii, 1780 előtti birtokjogi iratok
- Balassa Ivt. (1990): BORSA Iván (Fekete Nagy Antal kézírata alapján sajtó alá rendezte és szerk.): *A Balassa család levéltára 1193–1526*. Budapest. (Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 18.)
- CSÁNKI Dezső (1897): *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. III.* kötet. Budapest. (Hunyadiak kora Magyarországon)
- ENGEL Pál (1996): *Magyarország világi archontológiája 1301–1457. I–II.* Budapest. (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak 5.)
- ENGEL Pál (2001a): Középkori magyar genealógia. (Magyar Középkori Adattár.) CD–Rom. Budapest.
- ENGEL Pál (2001b): *Szent István birodalma*. Budapest. (História Könyvtár, Monográfiák 17.)
- ENGEL Pál (2003) *Ozorai Pipo. Ozorai Pipo emlékezete*. In: CSUKOVITS Enikő (szerk.): *Honor, vár, ispánság. Válogatott tanulmányok*. Budapest. 247–301.
- ETE = BUNYITAY Vince – RAPAICS Rajmund – KARÁCSONYI János – KOLLÁNYI Ferenc – LUKCSICS József (szerk.): *Egyháztörténeti emlékek a magyar hitújítás korából. I–V.* Budapest, 1902–1912.
- HUNGLER József (1986): *A török kori Veszprém*. Veszprém. (A Veszprém Megyei Levéltár Kiadványai 4.)
- IVÁNYI Béla (1942): A Halthalmi-család és középkori címereslevele. *Turul* 56 (1942) 74–78.
- KARLINSZKY Balázs (2013): *A veszprémi káptalan a középkorban. A veszprémi székeskáptalan középkori birtokai*. Piliscsaba. [Doktori disszertáció.]
- KUBINYI András (1991): Két sorsdöntő esztendő. 1490–1491. *Történelmi Szemle* 33 (1991) 1–54.
- MEV 1437–1464. = DRESKA Gábor – KARLINSZKY Balázs (szerk.): *Monumenta ecclesiae Vesprimiensis 1437–1464. A Veszprémi Érseki és Főkáptalani Levéltár középkori oklevelei*. Veszprém, 2014. (A veszprémi egyházmegye múltjából 25.)
- MOLNÁR Antal (1998): A veszprémi egyházmegye a török hódoltság idején. In: TÓTH G. Péter (szerk.): *Veszprém a török korban. Felolvasóülés Veszprém török kori emlékeiről*. Veszprém. 70–90. (Veszprémi múzeumi konferenciák 9.)
- MREV = FRAKNÓI, Guilelmus – LUKCSICS Josephus (edd.): *Monumenta Romana episcopatus Vesprimiensis. / A veszprémi püspökség római oklevéltára. I–IV.* Budapest, 1896–1907.
- MRT 4. = TORMA István (szerk.): *Veszprém megye régészeti topográfiája. A pápai és zirci járás*. Budapest, 1972. (Magyarország régészeti topográfiája 4.)

- NEUMANN Tibor (2003): Telekpusztásodás a késő középkori Magyarországon. *Századok* 137 (2003) 849–884.
- NEUMANN Tibor (2010): Békekötés Pozsonyban – országgyűlés Budán. A Jagelló–Habsburg kapcsolatok egy fejezete (1490–1492). (Első közlemény). *Századok* 144 (2010) 335–372.
- NÓGRÁDY Árpád (2015): „Az elakadt fejlődés”. In: C. TÓTH Norbert – NEUMANN Tibor (szerk.): *Keresztesekből lázadók. Tanulmányok 1514 Magyarországról*. Budapest. (Magyar történelmi emlékek. Értekezések.) 11–30.
- PÁKAY Zsolt (1942): *Veszprém vármegye története a török hódoltság korában a rovásadó összeírások alapján (1531–1696)*. Veszprém. (Veszprém Vármegyei Füzetek 7.).
- PÁLFFY Géza (2011): *A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században*. Budapest. (História Könyvtár, Monográfiák 27.)
- PRT VIII. = SÖRÖS Pongrácz: *A bakonybéli apátság története. Az önállóság kora 1023–1548*. Budapest, 1903. (A Pannonhalmi Szent-Benedek-Rend története 8.)
- SOLYMOSI László (1984): Veszprém megye 1488. évi adólajstroma és az Ernuszt-féle megyei adószámadások. In: KREDICS László (szerk.): *Tanulmányok Veszprém megye múltjából*. Veszprém. (A Veszprém Megyei Levéltár Kiadványai 3.) 121–240.
- SZABÓ István (1938): Hanyatló jobbágyág a középkor végén. *Századok* 72 (1938) 10–59.
- Szk = KREDICS László – MADARÁSZ Lajos – SOLYMOSI László (kiad.): *A veszprémi káptalan számadáskönyve, 1495–1534. / Krónika, 1526–1558. / Javadalmak és javadalmak, 1550, 1556*. Veszprém, 1997. (A Veszprém Megyei Levéltár Kiadványai 13.)
- VeszprReg = KUMOROVITZ L. Bernát (összeáll.): *Veszprémi regeszták (1301–1387)*. Budapest, 1953. (Magyar Országos Levéltár kiadványai II/2.)
- VIDA Beáta (2017): *A karthauzi rend története Magyarországon*. Szeged. [Doktori értekezés.]
- VO = GUTHEIL Jenő (szerk.), KREDICS László (kiad.): *Veszprém város okmánytára. Oklevelek a veszprémi érseki és káptalani levéltárakból (1002–1523)*. Veszprém, 2007. (A veszprémi egyházmegye múltjából 18.)
- VOSuppl = ÉRSZEGI Géza – SOLYMOSI László (összeáll.): *Veszprém város okmánytára. Pótkötet. (1000–1526)*. Veszprém, 2010. (A veszprémi egyházmegye múltjából 20.)
- ZsO = *Zsigmondkori oklevéltár. I–XIII*. Összeáll. BORSA Iván – LAKATOS Bálint – MÁLYUSZ Elemér – MIKÓ Gábor – NEUMANN Tibor – C. TÓTH Norbert. Budapest, 1951–2017. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II/1., 3–4., 22., 25., 27., 32., 37., 39., 41., 43., 49., 52., 55.)